

**ІМ'Я ПСА: ФІЛОСОФЕМА ДОСВІДУ ЛЮДСЬКОГО ОБЛИЧЧЯ
В ОПОВІДАННІ ЕРІКА-ЕММАНЮЕЛЯ ШМІТТА «БОСЕРОН» (2012)**

**THE NAME OF THE DOG: THE PHILOSOPHICAL CONCEPT
OF THE HUMAN FACE EXPERIENCE IN ERIC-EMMANUEL SCHMITT'S SHORT
STORY «LE CHIEN» (2012)**

Кобчінська О.І.,

orcid.org/0000-0003-2778-6632

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри зарубіжної літератури

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті здійснено літературознавчий аналіз оповідання сучасного франко-бельгійського письменника Еріка-Еманюеля Шмітта «Босерон» (*фр. «Le Chien»*), що увійшло до збірки оповідань «Двоє добродіїв із Брюсселя» (2012). В основу методології дослідження покладено компаративний та інтертекстуальний підходи, зокрема, класифікація інтертекстуальних зв'язків Жерара Женетта. Основну увагу зосереджено на художній імплементації філософемі «досвіду людського обличчя», запропонованої Емманюелем Левінасом у філософському есеї «Ім'я пса, або природне право» (1963), зокрема на специфіці її переосмислення в художньому дискурсі оповідання Шмітта. Так, проаналізовано концептуальний діалог письменника з ідеями, метафорами та символами, вжитими задля філософської ілюстрації тварини як Іншого в тексті Левінаса, а також тез щодо етичної природи Іншого, відповідальності та меж людяності в умовах історичних катастроф та їхнього переживання. Інтертекстуальні зв'язки між оповіданням «Босерон» і філософським есеєм Левінаса виявлено, зокрема, через анімалістичні метафори та осмислення концепції антисемітизму як досвіду інтернування (позбавлення усіх форм свободи) та дегуманізації. Встановлено, що центральним сюжетним ядром твору є історія взаємодії людини і тварини, в якій пес постає як Інший, що повертає людині втрачений досвід людяності та гідності. Окрему увагу приділено художньому втіленню досвіду концтабору, який в обох текстах – Шмітта і Левінаса – репрезентовано через трансформацію образу людського обличчя – живого як символу людської ідентичності та мертвого як символу її втрати. Окрім того, у статті окреслено функціонування мотиву одиссеї як важливого композиційного й смислотворчого чинника, що опосередковує та структурує шлях травмованого концтабором героя упродовж післявоєнного повернення до життя та соціуму. Продемонстровано, що в оповіданні Шмітта мотив одиссеї постає як алюзія, тоді як сам античний міф про Одиссея та його повернення додому з війни формують універсальний міфологічний та символічний вимір оповідання, акцентують циклічність пам'яті, людського досвіду, життя і смерті. Зроблено висновок, що твір Шмітта синтезує філософський, етико-антропологічний та художній виміри, унаочнює складну й багатшарову природу міжособистісних відносин та засвідчує можливість відновлення людяності через екзистенційну зустріч із Іншим.

Ключові слова: алюзія, батьки і діти, Голокост, інтертекст, література і фотографія, одиссея, студії травми, філософема Іншого.

This article presents a literary analysis of the short story «Beauceron» (French: «Le Chien») by the contemporary Franco-Belgian writer Éric-Emmanuel Schmitt, which appears in the collection of short stories «Two Gentlemen from Brussels» (2012). The research methodology is based on comparative and intertextual approaches, in particular Gérard Genette's classification of intertextual relations. The focus is placed on the artistic implementation of the philosophical concept of the 'experience of the human face', proposed by Emmanuel Levinas in his philosophical essay 'The Name of the Dog, or Natural Law' (1963), and specifically on the particularities of its reinterpretation in the artistic discourse of Schmitt's story. Thus, the author analyses the writer's conceptual dialogue with the ideas, metaphors and symbols employed for the philosophical illustration of the animal as the Other in Levinas's text, as well as the theses regarding the ethical nature of the Other, responsibility and the limits of humanity in the context of historical catastrophes and their experience. Intertextual links between the story «Le Chien» and Levinas's philosophical essay are revealed, in particular, through animalistic metaphors and the interpretation of the concept of anti-Semitism as an experience of internment (deprivation of all forms of freedom) and dehumanisation. It has been established that the central plot core of the work is the story of the interaction between man and animal, in which the dog appears as the Other, restoring to man the lost experience of humanity and dignity. Particular attention is paid to the artistic embodiment of the concentration camp experience, which in both texts – by Schmitt and Levinas – is represented through the transformation of the image of the human face: the living face as a symbol of human identity and the dead face as a symbol of its loss. Furthermore, the article outlines the functioning of the odyssey motif as a significant compositional and meaning-generating factor that mediates and structures the journey of the concentration camp-traumatized protagonist throughout his post-war return to life and society. It is demonstrated that in Schmitt's story, the odyssey motif appears as an allusion, whilst the ancient myth of Odysseus and his return home from war forms the universal mythological and symbolic dimension of the narrative, emphasising the cyclical nature of memory, human experience, life and death. It is concluded that Schmitt's work includes philosophical, ethical-anthropological and artistic dimensions, illustrates the complex and multi-layered nature of interpersonal relationships, and attests to the possibility of restoring humanity through an existential encounter with the Other.

Key words: allusion, the Holocaust, intertext, parents and children, literature and photography, odyssey, the philosophical concept of the Other, trauma studies.

Постановка проблеми. Аналіз тенденцій новітньої франкофонної літератури засвідчує неперепустний інтерес до філософії Іншого, що набула гостроактуального звучання у другій половині ХХ-го та перших десятиліттях ХХІ-го століття, зокрема у зв'язку з розвитком постколоніальних та мультикультурних методологій прочитання художнього тексту, а також студій ідентичності, пам'яті і травми. У переліку значимих франкофонних авторів сучасності вагоме місце посідає франко-бельгійський філософ, драматург і прозаїк Ерік-Емманюель Шмітт, відомий українському читачеві з численних перекладів, досліджень та театральних постановок в національних театрах, а також почесний гість фестивалю «Французька весна» в Україні 2013 року. Філософ за освітою, у своїх творах митець зрушує та крізь призму художніх текстів досліджує складні філософії, чільне місце серед яких традиційно для традицій французької гуманітаристики й антропології належить категорії Іншого й інтерес до якої, як зізнається сам митець, він перейняв від свого видатного вчителя Жака Дерріди [7, с. 177]. Не менш цікавим є концептуальний діалог Шмітта щодо філософії Іншого з його колегами-попередниками, як-от Емманюель Левінас, і виразною ілюстрацією якого є оповідання митця «Босерон» (фр. «*Le Chien*»), що увійшло до авторської збірки короткої прози «Двоє добродіїв із Брюсселя» (2012) та є об'єктом нашої наукової розвідки. Запропонований Шміттом погляд на філософему досвіду людського обличчя, свого часу сформовану Левінасом в контексті пережитих мислителем історичних та особистісних потрясінь, покликаний розширити інтерпретаційне поле актуальної категорії Іншого в сучасній франкофонній літературі, висвітливши літературознавчі й етико-естетичні первні її художньої реалізації в короткій прозі Шмітта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Текст оповідання Е.-Е. Шмітта «Босерон» вже був об'єктом наукового інтересу в Україні, що засвідчує актуальність і неперепустність зрушених письменником філософських питань. Знаково, що 2019 року Кафедра українського літературознавства та компаративістики спільно з Кафедрою філософії Житомирського державного університету опублікувала збірник матеріалів міждисциплінарного тематичного семінару «Пес як Інший». Автори збірника розглядають основні аспекти філософського осмислення світу тварини, розкриваються засади філософського та літературознавчого дискурсу собаки, зокрема у світлі *Animal Philosophy* у ХХ-ХХІ століть [3]. У цьому виданні

окрема увага зосереджена на дослідженні буття людини з собакою як філософській формі співбуття, що знаходить вираження у текстах сучасної культури. Так, стаття учасниці міждисциплінарного семінару, молодій дослідниці Євгенії Шкурлатівської під назвою «Чому Босерон або історія «Людини з концтабору» (за новелою «Босерон» Е.-Е. Шмітта)» пропонує читацьку призму на пригоди лікаря Геймана та його пса-побратима в умовах межової ситуації війни та Голокосту [6, с. 13-16]. Також етико-антропологічний аналіз оповідання «Босерон» був здійснений в науковій статті Босерон Е.-Е. Шмітта і Жюль Д. Ковеларта: *Пес як Інший* (2017) українською філософією Оксаною Чаплінською, яка стала однією з редакторок вищезгаданого збірника наукових матеріалів. Задекларована мета статті Оксани Чаплінської – здійснити компаративний та етико-антропологічний аналіз концепту деантропологізації тварини у дискурсі філософії Іншого та ейдетичного діалогу. Так, дослідниця робить правомірний висновок, що в художньому тексті Е.-Е. Шмітта Іншим постає пес, оскільки «<...> не маючи гуманістичної ілюзії щодо людини, пес спонукає до критичної переоцінки себе, до подолання тотальності» [5, с. 111]. До аналізу короткої прози Е.-Е. Шмітта зверталася також румунська літературознавиця Доріна Кіш-Тоя. Так, у своїй статті «Світ оповідань Еріка-Емманюеля Шмітта» (2018) вона здійснює сюжетно-тематичний аналіз новели «Босерон» в ширшому контексті дискурсу збірки «Двоє добродіїв із Брюсселя» крізь призму філософії міжособистісних стосунків, зокрема аспектів любові, дружби, гідності та надії [8, с. 151]. Дослідниця доходить висновку, що ця четверта в літературній кар'єрі Шмітта збірка короткої прози має продуману композицію: згідно з авторським задумом, одна історія приховує іншу, потаємну. У такий спосіб обидві історії – явна й прихована стають невід'ємними і взаємопроникними, а також сходяться в сюжеті зустрічі, що зрушує неясні почуття, які ми не в змозі звірити ані самим собі, ані нашим близьким, адже вони, будучи оприявленними, активними й рушійними, тим не менше лишаються на межі несвідомого [8, с. 152]. У докторській дисертації «Розмаїття тем і множинність дискурсів у доробкові Еріка-Емманюеля Шмітта» (2016) алжирська дослідниця Беньяміна Каутер з-поміж інших творів франко-бельгійського письменника звертається до оповідання «Босерон», зокрема актуалізує подоланий лікарем Гейманом шлях через мотив одіссеї. Науковиця зазначає, що інтертекст одіссеї близький Шмітту з моменту публікації

його роману «Улісс із Багдада» (2008), тоді як в оповіданні «Босерон» автор продовжує експериментувати з епічним тлом Гомерової «Одіссеї» в жанрі короткої прози. Так, науковицею зроблено висновок, що надихаючись «Одіссеєю», автор переписує міф на реаліях ХХ-го століття та водночас актуалізує його у пародійному та іронічному ключі, у той час як сам міф про повернення героя набуває метафоричного ядра художнього тексту, естетично збагачуючи його та структуруючи символічний потенціал оповідання [11, с. 337].

Постановка завдання. Мета нашої розвідки – прослідкувати насамперед художньо-естетичні первні імплементації філософемі “досвіду людського обличчя” до тексту оповідання Е.-Е. Шмітта «Босерон» із використанням інтертекстуального методу літературознавства (до дослідження залучено концепцію інтертекстуальних зв’язків Жерара Женетта). Задля цього передбачено виконати окремі завдання, а саме з’ясувати аспекти концептуального діалогу Е.-Е. Шмітта з тезами філософського есею Левінаса, охарактеризувавши творчо обіграні Е.-Е. Шміттом елементи його образної поетики, а також проілюструвати розгортання в тексті мотиву одиссеї як художнього втілення екзистенційних викликів протагоніста оповідання після пережитої війни й Голокосту. Такий підхід покликаний доповнити наявні філософський та етико-антропологічний аналіз твору власне літературознавчим підходом, розкривши глибину сюжетно-композиційного та образно-поетикального первнів цього художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. Філософема “досвіду людського обличчя” була запропонована французьким філософом ХХ століття Еммануелем Левінасом в есеї «Ім’я пса, або природне право», що увійшов до праці «Непроста свобода: есеї про юдаїзм» (1963). Її авторську інтерпретацію Е.-Е. Шміттом запропоновано в оповіданні «Босерон» (*в оригінальному варіанті французькою заголовком оповідання – Le Chien – Пес*), що увійшло до авторової збірки короткої прози «Двоє добродіїв із Брюсселя» (2012, Видавництво Анетти Антоненко, переклад з французької Івана Рябчія). Тексти цієї збірки сучасного франко-бельгійського письменника і драматурга об’єднані дискусійними темами сьогодення, кожна з яких має багаторівневий культурно-етичний вимір та залучає авторський діалог із філософами ХХ століття – попередниками і сучасниками Шмітта. За гостросоціальним тлом Шміттового твору імплементація сфера невидимого, незримого, почасти таємного первня людського буття – такого, який персонажі митця,

учасники складних життєвих ситуацій, приховують від світу та почасти від самих себе. Водночас, поза схожою естетикою, ці оповідання мають також спільні тематичні вектори, що їх виділив сам автор у «Письменницькому щоденнику», запропонованому читачеві наприкінці збірки. Шмітт називає їх “волоконинами”, «<...> з яких плететься прядиво сюжету» [7, с. 188]. Серед таких тематичних ниток митець виділяє три, а саме – мотив «таємної згоди», мотив «необхідного втручання» та мотив «символічного втілення» [с. 188-189]. Кожен із перерахованих письменником мотивів реалізований у п’ятьох текстах його оповідань на рівні сюжету й композиції, художніх деталей, хронотопу, образів, а також філософем, що вибудовують цілісну архітектоніку тексту збірки короткої прози. Зокрема, щодо реалізації трьох мотивів в оповіданні «Босерон» письменник коментує: «Докторові Гейманну вдалося вижити в апокаліпсисі війни лише завдяки дружбі з твариною» [7, с. 188] (таємна згода); далі – «Пси Аргоси стають докторові Гейманну за дружину, Міранді ж – за матір» [7, с. 189] (символічне втілення); і насамкінець: «Через Аргоса Самюель Гейманн сприймає людей, завдяки псові уникає жорстокої помсти та спізнає радість прощення» [с. 188] (необхідне втручання). Своєю чергою ці закладені до твору наскрізні мотиви оприявнюють авторський інтерес до концепту Іншого як фундаментальної філософемі французьких гуманітарних студій ХХ-ХХІ століть.

Власне філософема Іншого постає однією із наскрізних у всіх п’яти оповіданнях збірки «Двоє добродіїв із Брюсселя». Акцентована категоріями просвітницької філософії, що в цілому близька Шмітту-мислителю та доповнена здобутками філософів ХХ століття, як-от Еммануель Левінас і Жак Дерріда, вона відтінює оригінальні авторські міркування щодо природи міжсуб’єктних відносин, етики вибору та відповідальності за Іншого. Зокрема, у стосунку до оповідання «Босерон», увагу Е.-Е. Шмітта привертає концепція Е. Левінаса – французького мислителя єврейського походження – щодо досвіду обличчя, яке, згідно з філософом, є фундаментальним для людства досвідом. Згідно з Левінасом, саме цей досвід «впізнавання людського обличчя» постає основою впізнавання Іншого як представника людської гідності та фундує основоположний етичний досвід людини, яка не має права на вбивство собі подібної істоти [2, с. 91]. В оповіданні «Босерон» Е.-Е. Шмітт художньо розгортає цю філософему та ставить питання у світлі Левінасового підходу. Так, у коментарі щодо задуму свого оповідання

письменник коментує: «*Нацисти зациклювались на «досвіді обличчя», вважаючи євреїв, циган, гомосексуалів та інвалідів тваринами, нижчими від себе. Однак оте «Ти вже не вбиватимеш!» – перше, про що промовляє обличчя. Отже, це основний наказ. Поява обличчя – ніби команда, ніби поява вищого за рангом. Дивна річ – варварство. Воно піддається пережитому досвіду. Воно власноруч осліплює себе. А пес на таке не здатен. Виходить, пес людяніший за людину? Принаймні пси не бувають расистами. І ніколи не замислюються над ідеологіями. Але чому пес здатен роздивитися обличчя, яке вже не помічають кати? І чи є обличчя у пса?» [7, с. 176]. Як зазначає Шмітт у «Письменницькому щоденнику», коли це питання свого часу поставили самому Левінасу, той уникнув відповіді. Тож, вступаючи в діалог зі своїм колегою-філософом Левінасом, митець моделює художню історію колишнього в'язня Аушвіца – доктора Самюеля Гейманна, який, будучи позбавлений усього людського в концтаборі (домівки, статків, становища, імені, навіть волосся) й ставши віч-на-віч із оголеністю свого існування, випадково зустрічає там прибулого пса. Символічно, як і свого часу міфічний Одиссей, який вертає додому та загалом до світу людей з війни крізь хаос і небуття, молодий чоловік нарікає собаку прізвиськом Аргос. Пес, який супроводжує героя в поневіряннях, стає супутником на шляху героя додому, а потому й вірним другом упродовж повоєнного життя, де є місце пекучій ненависті та свободі прощення. У підсумку пес фактично стає Іншим, який не будучи людиною, повертає іншій людині здатність і силу жити серед людей.*

Задля з'ясування художніх особливостей розгортання окресленої Шміттом філософії прирученої тварини як Іншого, насамперед прослідкуємо в авторському тексті Шмітта маємо інтертекстуальні імплікації досвіду, пережитого і описаного Еммануелем Левінасом, пам'яті якого Шмітт присвячує своє оповідання. Так, прицільний аналіз фрагментів есею «Ім'я пса, або природне право», зокрема символів, образів, метафор та біблійних цитат, до яких вдається французький філософ, уможливує відчуття та осмислення досвіду полону, яким ділиться французький філософ. Так філософ розпочинає з міркування про метафізичну роль пса в житті людини, цитуючи Біблію, зокрема слова з книги «Вихід»: «У 7-му вірші 11-ї глави спантеличені пси вражені різким світлом посеред ночі¹. Вони не гавкають!

*Тимчасом старий світ добігає кінця. Це та сама доленосна ніч “смерті єгипетських первістків”. Ізраїлеві судився вихід із рабства. Раби, дотепер поневолені рабами влади, відтепер покликані найвищим голосом, найвільнішим шляхом. Це символ людяності! Свобода людини – це свобода визволеного, який пам'ятає своє рабство і є солідарним із усіма поневоленими. Натопи рабів святкуватиме це найвище з людських таїнств, тоді як «пес не поворухне язиком» [переклад наш. – Авт.; 12]. Для Левінаса наведений біблійний епізод стає символічним, оскільки у псові – істоті без етики чи голосу – він вбачає не лише друга людини, що перед ним вона у невідплатному боргу, але й насамперед дещо більше – своєрідну трансцендентальність у тварині, що в переломну пору людського становлення, вихід з рабства, засвідчує людську гідність [12]. Далі Левінас ділиться своїми спогадами з німецького полону за часів Другої світової війни (філософ був звільнений з німецького полону 1945 року) та зазначає, що всі сімдесят ізраїльських військовополонених у таборі під символічним номером 1492 (рік вигнання євреїв з Іспанії за правління Фердинанда V Арагонського) були зодягнені у французьку уніформу, яка, однак, нікого не захищала від гітлерівського насилля: «*Але інші чоловіки, так би мовити вільні над нами, які давали нам роботу й накази, а бувало й посміхалися, а ще діти та жінки, що минали повз й іноді зводили на нас очі, немов живцем знімали з нас шкіру. Для них ми були лише недо-людьми, зграєю мавп. Сила і горе гоніння, зловісний внутрішній голос нагадували нам, що ми істоти мислячі. Та ми вже не належали світові. Усе, що ми без упину долали, наші страждання і сміх, наші хвороби і розваги, робота наших рук і тривоги очей, листи, отримані з Франції й надіслані нами листи – все це було мовби взяте в лапки, мов не насправжки. Ми були замкнені у своєму виді істоти і, попри словниковий запас, позбавлені мови» [переклад наш. – Авт.; 12]. Опираючись на анімалістичну метафору позбавлених прав і людського обличчя мавп, Левінас таким чином унаочнює та узагальнює природу антисемітизму. Пережитий в полоні фізичний та екзистенційний досвід дозволяє мислителю виснувати, що так само, як расизм постає актом винесення людини за дужки самого факту її біологічної природи, антисемітизм є своєрідним архетипом інтернування – позбавлення людиною усіх видів свободи [12]. Потому Левінас розповідає про доленосну зустріч із бездомним псом, що забрів на територію табору та став своєрідним проявом того, що Шмітт у своєму опо-**

¹ «А в усіх синів Ізраїлевих і пес не поворухне язиком своїм – ні на людину, ні на худобу, – щоб ви знали, що Господь відрізняє між Єгиптом та між Ізраїлем» (переклад Івана Огієнка).

віданні охарактеризував як символічне втілення. Так, Левінас згадує про пса Боббі, який раптом з'являється біля поселення знецінених антигуманним вишкілом полонених і починає грайливо з ними бавитися. У цей поворотний момент есей Левінаса набуває форми свідчення-одкровення: тієї миті пес, що раптом постав перед деперсоналізованими в'язнями, впізнавши, визнавши та засвідчивши їхнє людське обличчя, символічно ніби зрівняв їх у людському праві на гідність. Не інша людина, а саме пес нагадав людині про те, що вона – людина і тим само дав їй надію здолати духовну безодню, а ще сили жити у світі інших людей, серед яких і колишні кати. Саме цей переломний епізод із життєвого досвіду Левінаса повертає увагу Шмітта, ставши сюжетним ядром оповідання «Босерон».

Із перших рядків опису концтабору, до якого потрапляє зражений непомікованим однолітком де Сіром Гейманн і в якому втрачає всю свою родину, стають очевидними паралелі між досвідом засвідченим досвідом Левінаса та досвідом протагоніста: *«Табір мав на меті перетворити нас на худобу, позбавивши особистих прагнень, – зв'яється в листі доньці Гейманн. – Аушвіц забирав у нас все людське: прибувши сюди, ми втратили домівки, становище у суспільстві та статки (у кого вони були); у нас, які тут залишилися, мали відібрати імена, одяг, волосся, гідність; ми були голі – голі навіть у блаженному однострої, голі якимсь інакшим способом голизни, – позначені татуваннями, зведені до жалюгідного номеру, перетворені на рабів, знаряддя праці та піддослідні тіла для лікарів. Я, достоту худоба, став звичайним майном вищої раси – нацистів, – які наділили себе правом робити зі мною, що заманеться»* [7, с. 73]. У контексті філософського діалогу Шмітта й Левінаса важливо підкреслити анімалістичну метафору, яку обирає митець для самопрезентації свого героя: якщо в Левінаса образ полоненого асоційований із мавпою як істотою, що лише автоматично копіює, наслідує людську поведінку, то в Шмітта метафора худоби акцентує ієрархічність табору й втрату людської волі до життя в ситуації поневолення. Так, важливо, що спочатку в'язень Гейманн опирається, він навіть пробує сприйняти своє випробування як пригоду, а також наділяє її певним сенсом – його метою є триматися будь-якою ціною, аби вижити й побачити рідних (паралеллю до цього є засаднича теза логотерапії вцілілого в концтаборі Віктора Франкла щодо надавання людиною сенсу травматичним, найбільш абсурдним подіям як способу втриматися від прірви депресії

й небажання жити) [4]. Однак згодом надлюдські зусилля відступають перед мороком страждання, тож в'язень здається: *«Задум вижити зник; лише архаїчний тваринний інстинкт, що не залежав ні від волі, ні від моралі, дозволяв мені бути живим. Я щодуху повз. Бився за кожну крихтину <...> Під час маршів до фабрики і назад я байдуже переступав через трупи; мої очі лишилися порожніми і сухими – достоту очі небіжчиків; я не мав часу на сльози. Якщо вдавалось упізнати обличчя померлого, я відчував лише заздрість: ось тіло, яке замерзло і якому нарешті не зимно»* [7, с. 74]. У даному уривку оповідання спостерігаємо гротескне художнє обігрування філософема досвіду людського обличчя, що фактично перетворюється на досвід обличчя мертвої людини: так, за задумом Шмітта, будучи приреченою на втрату гідності, людина приречена на духовну смерть.

Як і в історії Е. Левінаса, доктора Гейманна рятує прибулий до концтабору пес: у німеччому в'язневі, якого всі вважали за нелюда, пес усього-на-всього розгледів людину – таку ж само, як і нацисти, таку само, як і граф де Сір, що видав його замолodu: партнера для ігор, звірника, господаря. Він нагадав Самюелеві, що він людина, коли той сам припинив у це вірити, припинив це бачити. У листі до Міранди Гейманн коментує: *«Що я казав? Я йому дякував. За те, що подарував мені сміх, адже я вже рік як не сміявся. За те, що подарував мені сльози – сльози радісні, не тужливі. Він зворушив мене, запросивши до гри після насміхання солдатів. Я ж гадав-бо, що він не лише грати зі мною не хоче, а й узагалі не помітить. Адже я був ніби невидимий – на мене ніхто не звертав уваги. На думку нацистів, я належав до нищої раси, гідної смерті та важкої праці перед загибеллю. Тож, коли пес позначив мене своїм щастям, я ніби знову набув людської подоби»* [7, с. 77]. Наголосимо, що в цьому уривку Шмітт очевидно обіграє тезу Левінаса про невідплатний борг людини перед псом, актуалізовану вище.

Самюель і його прибулий пес повертаються додому разом, а надалі їхні долі будуть нерозлучними. В оповіданні історію повернення героя додому крізь апокаліптичну повсюдну Європу реалізовано на рівні епістем пізнання та хронологу дороги, а точніше через поширений в прозі автора мотив подорожі, що, на думку українського дослідника Михайла Бондаренка, постає як наративний і смислотворчий чинник сюжету, а також своєрідна алегорія духовної трансформації [1, с. 111]. Мандри Гейманна скаліченою Європою серед тисяч таких само загублених доль

відлунують у його спогадах про довгу виснажливу дорогу з численними пересадками, сухопутними та морськими маршрутами: *«Повернення тривало довго, з перервами і безладною блуканнюю. Дивна когорта в'язнів Аушвіцу шкандибала голодною розореною Європою, де мігранти разом із місцевими журилися, не розуміючи, в чийх руках нині влада. Щоб повернутися до Намюра, я перетнув Чехословаччину, Румунію і Болгарію, сів на корабель у Стамбулі, пересів на інший човен на Сицилії, на решті остаточно висадився в Марселі і потягом перетнув Францію аж до Брюсселя. І впродовж подорожі Аргос не відходив від мене»* [7, с. 81]. Так, в описі маршруту Гейманна очевидна алюзія на одісею. Саме так – *«наша одісея»* – Гейманн називає свою подорож із собакою додому крізь безлюдні поля, пустирі та понівечені війною міста. Зазначимо, що термінологічно мотив одісеї в тексті Шмітта ми як алюзію, згідно з класифікацією інтертекстуальних зв'язків, запропонованих французьким науковцем Жераром Женеттом, серед яких точне або перефразоване цитування, плагіат як пряме, утім непроголошене текстове запозичення, а також алюзію – висловлювання, націлене на оприявлення того чи іншого зв'язку між первинним і вторинним текстами [9, с. 14]. У цьому сенсі в тексті Шмітта не випадковим є обране для собаки прізвисько Аргос – саме так звали славнозвісного пса Одісея, що в класичній літературі узвичаєно постає як символ вірності й відданості людині:

« – Будеш Аргосом. Так звали собаку Улісса. Він насупився – мовби сумніваючись, чи зрозумів.

– Аргос... Пригадуєш? Аргос був єдиним, хто упізнав Улісса, коли той по двадцяти роках мандрів повернувся на Ітаку замаскований.

Аргос люб'язно кивнув – мовляв, пам'ятаю, авжеж. По тому він радісно ловив свою кличку з моїх вуст і доводив, що розуміє, виконуючи всі команди» [7, с. 81].

Отже, у своєму тексті Шмітт витворює сюжет повернення героя з прирученою твариною додому з інтертекстуальним опертям на мотив одісеї. Знаково, що упродовж життя в доктора Гейманна було кілька собак породи Босерон – кожного з них він іменував Аргосом і щоразу в розпліднику в Арденнах обирав максимально схоже на попереднє цуценя аж до свого самогубства у віці 80 років. Цим циклічним прийомом Шмітт майстерно надає життєпису людини й собаки універсального міфологічного виміру: час, подія, знання, мудрість рухаються та передаються циклічно, вони відтворені з покоління в поко-

ління, вони явні, однак водночас мають прихований символічний вимір про пережите повернення до нового життя та неunikне збереження пам'яті про минуле, його містерійною консервацією в психіці Гейманна (насправді чи не єдиним її профанним проявом стає десятиліттями прихована Гейманном чорно-біла світлина зі своїм першим псом в уніформі концтабору після звільнення). У такий спосіб у міфологічно стилізованій циклічній історії Шмітт поєднує минуле й майбутнє, істину та її пошук, предків і наступників, батьків і дітей, добро і зло, моральне й абсурдне, жертву і ката, ненависть і прощення, формуючи в оповіді сконденсовану правду про саму суперечливість життя. Так само, як Одісеєм повертається додому із вод світового океану – символічного небуття – й має на меті відтворити втрачену гармонію – антропологічну, соціальну, родинно-побутову, так і доктор Гейманн вертається з небуття повоєнної Європи, із надр призупиненої історії, що овіває високі постаті живих мерців на шляху до світу людей.

На художньо-композиційному рівні аналізі оповідання також знаково, що вже у мирному житті Шмітт вибудовує житло Гейманна власне як алюзію на острів посеред людського моря – доктор обрав оселитися у великому оповитому плющем будинку посеред пустиря, де більше ніхто не живе, а ген до обр'ю зеленіє море трав. Ця несвідома інтенція ізолювати пережитий досвід суголосить з історією Одісея як травмованого війною героя, який насамперед втілює паттерн вороття додому (англ. *homcoming*) з пекла війни, а також примирення з пережитим та налагодження зв'язку, в тому числі й через його радикальний розрив, з оточуючими вже після завершення конфлікту [10].

Алюзію на одісею художньо віддзеркалює і донька доктора Гейманна Міранда – так само, як і Телемах, вона символічно “шукає” батька не лише після його смерті, але й за життя, адже, як виявляється, за життя зовсім не знала його, як і його таємниці, ніколи не була з ним по-справжньому близькою. Тож саме цей символічний пошук – між листів, спогадів, фотокарток та стертих слідів пам'яті – приводить її до перевідкриття батька насамперед як людини, як незнамого Іншого. Невипадково, що а пошуку молодій дівчині допомагає письменник, Е.-Е. Шмітт, який нібито оповідає цю історію з позиції «Я-оповіді» і якого вона просить допомогти їй провести власне розслідування. Так розкривається історія самого господаря та його вірного пса: адже оповідання названо загальним поняттям – *пес, босерон*

як вид, тоді як окремішнє ім'я – Аргос – в ході самої розповіді постає як ім'я живої унікальної істоти, що упродовж життя була поруч з людиною й засвідчувала виклики її існування. Загалом же стає зрозуміло, що і сам письменник, який засобом художнього шукає не тільки естетичної насолоди оповісти історію, але й установити правду та засвідчити істину, стає тим символічним Іншим, про якого у фіналі свого есею говорить Левінас: він допомагає одній людині впізнати іншу, прийти до неї та стріти її в спільності буття [12]. І якщо, за словами доктора Гейманна, пес вірить в людину, а людина вірить в собаку, то, перефразовуючи Шмітта, митець вірить в людину, а людина – вірить митцеві.

Висновки. Здійснений аналіз філософемі досвіду людського обличчя в оповіданні Е.-Е. Шмітта «Босерон» засвідчує глибокий інтерес автора-філософа до категорії Іншого у світлі антрополо-

гічних студій та тяглого концептуального діалогу з філософами-попередниками, зокрема французьким філософом єврейського походження Емманюелем Левінасом. Лишаючись вірним художнім прийомам філософських повістей доби Просвітництва і філософським традиціям скептицизму, сучасний франко-бельгійський автор-мислитель ставить перед читачем складне питання, пошук відповідей на яке само по собі перетворено на квест з елементами інтриги та детективного розслідування. Майстерно імплікований до тексту новели універсальний міфологічний мотив подорожі протагоніста повоєнною Європою додому постає як аллюзія на одісею, в межах якої, як і давньогрецький герой, протагоніст Шмітта має відновити антропологічні, екзистенційні та соціальні первні втраченої у лихолітті війни й хаосу гармонії через виключну зустріч з Іншим в переході до новопосталого світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко М. Дискурс подорожі в романі «Ніч вогню» Еріка-Емманюеля Шмітта. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія: Мовознавство. Літературознавство*. 2025. Т. 1, № 87. С. 233–237. URL: https://www.apfn-journal.in.ua/archive/87_2025/part_1/35.pdf (дата звернення: 29.04.2026).
2. Левінас Е. Етика і безкінечність: діалоги з Філіпом Немо / пер. з фр. О. Білий. Київ: Port-Royal, 2001. 140 с.
3. *Пес як Інший*: зб. матеріалів міждисциплінар. семінару, м. Житомир / ред.: О. О. Юрчук, С. В. Чаплінська. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2019. 48 с. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/29473/1/pes.pdf> (дата звернення: 29.04.2026).
4. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. О. Замойська. Харків: Книжк. Клуб «Клуб Сімейн. Дозвілля», 2016. 160 с.
5. Чаплінська О. «Босерон» Е.-Е. Шмітта і «Жуль» Д. Ковеларта: пес як Інший. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Філософські науки*. 2017. № 83. С. 111–114. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/45200/1/22.pdf> (дата звернення: 29.04.2026).
6. Шкурлатівська Є. Чому «Босерон», або історія «людини з концтабору» (за новелою «Босерон» Е.-Е. Шмітта). *Пес як Інший*: зб. матеріалів міждисциплінар. семінару, м. Житомир. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2019. С. 9–12. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/29473/1/pes.pdf> (дата звернення: 29.04.2026).
7. Шмітт Е.-Е. Двоє добродіїв із Брюсселя: новели / пер. з фр. І. Рябчій. Львів: Вид-во Анетти Антоненко, 2015. 192 с.
8. Chiş-Toia D. The world of Eric-Emmanuel Schmitt's novellas. *Mediating Globalization: Identities in Dialogue. Literature* / ed. by I. Boldea, D.-M. Buda, C. Sigmirean. Tîrgu Mureş, 2018. P. 151–156. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/GIDNI-05-Lite_2018.pdf#page=151 (date of access: 29.04.2026).
9. Genette G. Palimpsestes: la littérature au second degré. Paris: Seuil, 1982. 467 p.
10. Higgins C. The Odyssey: a soldier's road home. *The Guardian*. 2013. 30 November. URL: <https://www.theguardian.com/books/2013/nov/30/odyssey-soldier-afghanistan-military-homer> (date of access: 29.04.2026).
11. Kaouter B. Eclatement des thèmes et pluralité discursive dans l'œuvre d'Eric-Emmanuel Schmitt: doctoral dissertation. Constantine, 2016. 422 p. URL: <https://bu.umc.edu.dz/theses/francais/BEN1437.pdf> (date of access: 29.04.2026).
12. Lévinas E. Nom d'un chien ou le droit naturel. *Difficile liberté. 3e éd. revue et corrigée*. Paris, 1976. P. 213–216. URL: <http://bibliodroitsanimaux.free.fr/levinasnomdunchienentier.html> (date of access: 29.04.2026).

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 30.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026